

A SZEGEDI MUNKÁSSÁG HARCA A FELSZABADULÁS ELSŐ ÉVÉBEN

A nehéz, küzdelmes harcokban eltelt 20 esztendő hatalmas eredményeivel – a lerombolt ország újjáépítése, a szocialista forradalom győzelme, a szocializmus alapjainak lerakása, hogy csak a legnagyobb eredményeit említsük az 1945–1965 közötti időszakra – nemcsak igazolta a legbizakodóbbakat, a kommunistákat, de még a legmerészebb álmaikat is felülmúlta. Pedig a magyar nép legjobbjai a felszabadulás kezdetekor nem voltak pesszimisták. Bízta a nép alkotó, új életet teremtő erejében. Jól kifejezi ezt a Szegedi Népakarat 1944 október 19-i számában Szeged felszabadulásával foglalkozó cikke is: „Az első vörös katoná kedden este – október 10-én – RJ. – lépett a város területére. A lövöldözés hol erősödött, hol elnémult. Reggelre, mire a nap felkelt, a városházán fehér zászló lengett és az utcákon a Szovjetunió katonái sétáltak és barátságosan mosolyogtak az először félkenen, majd boldog örömmel előjövő polgári lakosságra.

Szeged felszabadult, a város élete mindinkább kezd a normális mederben megindulni, mert szertefoszlott a város felett a bizonytalanság, a rettenetes nyomasztó rémképe. „Új és szociális Magyarország épül majd fel a régi rendszer kártyavárként összeomlott tákolmánya helyén.” (A Szegedi Népakaratot a Kommunisták Magyarországi Pártja Szegedi Csoportja adta ki. Első száma 1944. október 18-án, utolsó [9.] száma pedig 1944. október 27-én jelent meg. Az első számban a KMP Szegedi Csoportja „Országvesztők és országmentők” c. vezércikkben állást foglalt a legfontosabb feladatok megoldása mellett, s többek között hangsúlyozta: „A romokból, a pusztulásból, a nép valamennyi rétege összefogásával új Magyarországot akarunk és fogunk felépíteni.”)

A kommunisták bizakodása nem volt alaptalan. Tudatában voltak annak, hogy a Vörös Hadsereg felszabadító hadműveleteivel egy időben szabadon kibontakozhat a néptömegek forradalmi tevékenysége. Hiszen a munkássztyál legjobbjai már a fasiszta megszállás alatt is számos tanújelét adták bátor helytállásuknak. Például több üzemben elrejtették az értékesebb gépeket, illetve alkatrészeket, igyekeztek meggátolni az üzemek teljes leszerelését, a fasiszta fosztogatást, több üzemben illegális munkásbizottságokat szerveztek, s készültek az új helyzet adta feladatok megoldására.

A háborútól sokat szenvedett ország további sorsa szempontjából, de a felszabadító Vörös Hadsereg munkaerővel, termékekkel való segítése szempontjából is rendkívül fontos volt a romeltakarítás azonnali megkezdése, a termelés megindulása. Olyan helyzetben, amikor a gyárak, üzemek tulajdonosai vagy elmenekültek, vagy a fasiszták hurcolták el őket, egyszóval akkor, amikor a gyárak nagy része tulajdonos és vezetés nélkül maradt, *döntő jelentőségű volt* a munkássztyál forradalmi öntevékenysége. Azaz, ha valaha szüksége volt a nemzetnek a néptömegek, a munkássztyál kezdeményezésére, öntevékenységére, akkor az éppen 1944–45-ben volt! A néptömegek felismerték, hogy mit kell cselekedniük. Támaszkodva korábbi – elsősorban a Magyar Tanácsköztársaság idején szerzett – tapasztalataikra, nem várva központi utasításra, de a párt politikájával teljes összhangban, öntevékenyen megkezdtek új országot teremtő munkájukat. A romeltakarítás, a termelés azonnali megindítása, irányítása stb. céljából *üzemi tanácsokat* választottak. (Mivel a munkássztyálnak e forradalmi szervei nem központi kezdeményezésre, hanem mint mondtuk, a munkásság legjobbjainak öntevékeny forradalmi mozgalma eredményeként jöttek létre, ezért a központi kormányrendelet megjelenéséig, ill. az egész ország felszabadulásáig többféle elnevezéssel alakultak meg ezek a szervek: munkásbizottság, munkás-intéző bizottság, üzemi tanács, ötös-hetes bizottság, üzemi bizottság, munkás direktórium stb. Itt jegyezzük meg, hogy az üzemi tanácsok, bizottságok jellegét elsősorban kifejtett tevékenységük határozta meg, de az elnevezés sem független minden esetben ettől.)

Az ország első legális üzemi tanácsát a Szegedi Kenderfonó Gyár RT. munkássága választotta meg 1944. október 20-án Strack Ádám vezetésével. (Részletesen fog-

lalkozik a Kenderfonó Gyár RT. üzemi tanácsának megalakulásával, összetételével Strassenreiter Erzsébet: Az üzemi bizottsági rendszer kialakulása és a munkásellenőrzés megvalósulásának kezdete. [1944 október–1945 május] Párttörténeti Közlemények 4. szám. 1963. november.)

Az üzemi tanács egyik fontos feladatának éppen azt tekintette, hogy segítse Szeged többi üzemében is a munkástanácsok megalakítását. Ezen a területen támaszkodhatott az ekkor már funkcionáló városi szakszervezeti bizottságra. Ugyanis a kendergyáriak kezdeményezése találkozott a szakszervezet céljaival, s ez az oka annak, hogy a szakszervezet irányításával 1944 december végéig Szeged valamennyi jelentősebb üzemében létrejöttek az üzemi tanácsok. Ez egyben lehetővé tette azt is, hogy egységes elvek alapján jöttek e tanácsok létre, s fejtették ki rendkívül hasznos tevékenységüket. Ezt bizonyítják a város polgármesteréhez benyújtott beadványok is, amelyekben az üzemi tanács, illetve a városi szakszervezet kérte a polgármestert, hogy:

- a) vegye tudomásul az üzemi tanács megalakulását;
- b) erősítse meg tisztségükben őket;
- c) az üzem vezetőségét értesítse az üzemi tanács működésének jogosságáról.

Ezek a beadványok ugyanakkor egységesek voltak abban is, hogy valamennyi, az elmondottakon kívül tartalmazta: 1. az üzemi tanács megalakulásának idejét; 2. tagjainak névsorát; 3. hatáskörét; 4. az üzemi tanács köteleességét, legfontosabb feladatát. Ennek megfelelően például a „Grácia” Cipőüzem beadványa az alábbiakat tartalmazta: A nevezett üzemben 1944. november 21-én tartott üzemértekezleten választották meg az üzemi tanácsot. Az üzemi tanács tagjai: Zsurkó János, Barna Nándor, Csányi Mihályné, Balogh János, Mathiasz Péter, Vér Dezső, Balogh László, Méreg Antal, Nagy Géza.

Az üzemi tanács hatásköre:

az üzemi tanács nem tulajdonosa, csak vezetője a vállalatnak, s mint ilyen, felelősségteljesen vezeti és intézi a vállalat üzemi életének minden megnyilvánulását, ide nem értve a vállalat tulajdonjogi jogviszonyát, mely fölött az állam, vagy város illetékes szervének van joga dönteni.

Irányítja és ellenőrzi a vállalat összes alkalmazottainak munkáját. Kötelessége:

- a) a vállalat vagyonának megtartása és gyarapítása;
- b) a vállalatnál dolgozók szociális igényeinek kielégítése.

Az üzemi tanács tagjait olyan munkakörbe kell beosztani, hogy az üzem vezetésének és ellenőrzésének munkáját is elvégezhessék. (Szegedi Állami Levéltár [Továbbiakban: SZÁL.] Szegedi Polg. mesteri iratok 335/1945.)

E programnak megfelelő dokumentumból egyértelműen következik:

1. A létrejött üzemi tanácsok a Kommunista Párt programjának megfelelően elismerték a magántulajdont. (Véleményünk szerint ebben döntő szerepe volt annak, hogy a városi szakszervezet vezetői ekkor már ismerték a Kommunista Párt programját, hiszen a párt legális Központi Vezetősége is Szegeden szerveződött újjá.)

2. A magántulajdon elismerésének ugyanakkor ellentmondott annak a túlzott hangsúlyozása, hogy a vállalat kizárólagos vezetője az üzemi tanács. Ezt az elvet nemcsak hangoztatták, de a gyakorlatban mindaddig meg is valósították, amíg a párt fel nem lépett ez ellen. Az üzemi bizottsági rendelet megjelenése után – 1945. február 15. – különösen élesen vetődött fel az üzemi bizottságok hatáskörének kérdése nemcsak Szegeden, de az egész országban.

3. A munkásellenőrzés feladatának a kiemelése. Feltétlen egyik legnagyobb érdemük volt az első üzemi bizottságokat szervezőknek, hogy felismerték az alulról kiépülő munkásellenőrzés nagy szerepét, szükségességét. A munkásellenőrzés megvalósításával a dolgozók nagy lépést tettek előre a proletárforradalom útján. „A proletár forradalom előtt álló legnagyobb nehézség az egész népre kiterjedő legfontosabb és leglelkismeretesebb nyilvántartás és ellenőrzés, a javak termelése és elosztása fölötti munkásellenőrzés megvalósítása.” (Lenin: Megtarthatják-e a bolsevikok az államhatalmat?)

A szegedi üzemi tanácsok, illetve bizottságok az első perctől kezdve felelősségteljesen gyakorolták a termelés és a tőke feletti ellenőrzés fontos funkcióját. Jól mutatja ezt az a bizalmas levél is, amelyet az Angol–Magyar Jutafonó és Sző-

vőgyár RT. cégvezetője, Ludwig Viktor küldött a gyár vezérigazgatójának 1945. augusztus 26-án: „Napirenden vannak az ülésezések — az üzemi bizottságról van szó — RJ. — s löketszerűen újabb kérdésekkel, követelésekkel, felelősségrevonással, fenyegetődzéssel és olyan kijelentésekkel állnak elő, hogy Budapest-nek semmi beleszólása nincs a gyár ügyeibe. Megalakult nemrégiben az üzemi tanácsok elnökeinek bizottsága, s egy receptre akarnak minden gyárban intézkedni, jól vagy rosszul, s akarataikat érvényesíteni... Hivatkozni az amúgy sem világos rendeletre — üb-rendeletéről van szó — RJ. — vagy pláne az önök által megírtakra hivatkozni, s aszerint végrehajtani valamit, mint pl. a munkabérek, tiszti fizetések, mesterek fizetése, stb. egyenesen olaj a tűzre... Követelték Méltóságod azonnali lejtvetelét, hogy kívánságait, mely már diktátum jellegű, megbeszéljék. A szövet késedelmes leszállítása meg egyenesen a malmukra hajtja a vizet, a kétkedés és ellen-szenv napról-napra növekedik.

A postát ők akarják bontani, ez ellen természetesen tiltakoztam, hogy működésem körét nem az üb, hanem a törvény szabályozza. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ebbe már bele is nyugodtak. Árút engedelmük nélkül nem adhatunk ki, s már több ízben be akarták szüntetni a Budapestre való szállítást.” (SZÁL. Angol—Magyar Jutafonó RT. bizalmas 1/k. d.)

A tőkésnek, illetve haszonélvezőiknek nem tetszett, hogy a gyárak munkássága a felszabadulás után minden erejükkel igyekeztek meggátolni a meglévő készárúk és a menet közben megtermelt termékek elfeketését, munkásellenőrzés alól való kivonását. Ugyancsak a fenti gyár cégvezetője 1945. május 22-i levelében figyelmeztette pesti megbízóit, hogy vigyázzanak az áruk értékesítésével, mert az üzemi bizottság rájött, hogy azt a 2000 kg szőlőkötöző zsineget, amelyet a Continens Kereskedelmi Vállalat a gyárból elszállított, a vezetőség elfekettézi. (Uo.) Az üzemi bizottságok ezért is követelték az üzletkötésekben való részvételüket.

4. Az üzem vagyonának megőrzése és gyarapítása, azaz a termelés biztosítása. A termelés megindítása pedig nagy nehézségekbe ütközött még Szegeden is, ahol pedig jelentősebb közvetlen háborús károsodás nem érte az üzemeket. Nem volt elegendő nyersanyag, energia, nem állt rendelkezésre elegendő szakember, felbomlott a munkafegyelem stb. Különösen a nyersanyag- és energiahiány okozott átmenetileg nagy gondot az üzemi tanácsoknak. Ezért kellett például a kendergyári üzemi tanácsnak is a kb. 1200 dolgozóból mintegy 800-at elbocsátania. Ugyanis a tárgyalt gyár teljes üzemeltetéséhez, egy hónapra számítva, havi 25 vagon kender és ugyanennyi kóc, 15 vagon 5000 kalória értékű szén és 1 tonna olaj kellett volna. Ezzel szemben az egyharmadára csökkentett létszámmal folytatott termelés ellenére is 1945 februárjában a gyár nyersanyagkészlete mindössze 200 tonna kender, 220 tonna kóc volt. (SZÁL. Szegedi Kenderfonógyár RT. Orosz katonai parancsnokság.) Hasonló problémákkal küszködtek a többi üzemek is.

Az üzemi tanácsok a lehetetlent nem ismerve, ha nehezen is, de úrrá lettek a nehézségeken. Megrendeléseket — kezdetben a legnagyobb megrendelő a felszabadító Vörös Hadsereg volt —, nyersanyagot szereztek, bér munkát vállaltak stb., azaz biztosították a termeléshez szükséges feltételeket.

A munkafegyelem helyreállításának legfontosabb feltétele adva volt, hiszen a gyár akkori vezetőit, az üzemi tanács tagjait a dolgozók választották. A legtöbb üzemi tanács áldozatos munkájával kiérdemelte a dolgozók bizalmát. A termelés emelése érdekében az üzemi tanácsok különböző módon jutalmazták a fegyelmezett, jó munkát végző dolgozókat: több élelmiszert, ruházati cikket juttattak számukra, vagy mint pl. az Orion Bőrgyár üzemi bizottsága tette: „az üb egyhangúlag elhatározta, hogy a gyárban a legnagyobb teljesítményt elért és arra legalkalmasabb munkás arcképét megfesteti. A választás Fábri Sándor tímársegédre esett”. (SZÁL. Orion Bőrgyár üb. jegyzőkönyve. 1945.)

A vezetés nélkül maradt üzemekben mindaddig korlátozás nélkül működtek az üzemi tanácsok, ill. az üzemi bizottságok, amíg a tulajdonosok, részvényesek nem jelentkeztek. A tulajdonosok visszatérése után egy sor — főleg hatásköri — probléma keletkezett. Erdemes ezzel kapcsolatban idéznünk a Kenderfonógyár RT. üzemi tanácsa által 1945 februárjában készített tervezetet, amely az igazgatósággal történő együttműködés feltételeit tartalmazta:

A bevezető részben szerepel, hogy a dolgozók mentették meg a gyárat a német hordák pusztításaitól és a megszökött gyárvezetők kiürítő, megsemmisítő szándékával szemben. A dolgozók a felszabadulás első napjaiban üzembe helyezték a gyá-

rat. A gyár vezetését a helyi hatóságokkal egyetértésben a dolgozók által választott üzemi tanács vette át. A gyár dolgozói és üzemi tanácsa az értékek megmentésével és a termelés megindításával a magyar demokrácia ügyét szolgálták. Jelentkeztek az igazolt tulajdonosok, elhatározták, hogy a gyár vezetését — tekintettel arra, hogy az nem képez fasiszta vagyont — a részvényesek közgyűlésén megválasztott igazgatóságnak átadják. Ezzel egy időben megállapítják az üzemi tanács jogait és az igazgatósággal való együttműködés formáit:

1. A háromtagú igazgatóság tagjait a részvényesek választják.
2. A háromtagú felügyelő bizottság két tagját az üzem dolgozói és egy tagját a részvényesek közül választják.
3. A termelés irányítása, megszervezése és vezetésében az üzemi tanács jogai:
  - a) munkást vagy tisztviselőt az igazgatóság csak az üzemi tanács jóváhagyásával vehet fel, vagy küldhet el;
  - b) a dolgozók bérét, fizetését az igazgatóság csak az üzemi tanáccsal egyhangúan határozhatja meg.
4. Az igazgatóság biztosítja az üzemi tanács ellenőrzési jogát a nyersanyagok, gépek beszerzésénél, a készárúk elhelyezésénél, a piacok beszerzésénél és a készárúk árainak megállapításánál is.
5. A gyár pénzügyi irányítása az igazgatóság jogkörébe tartozik.
6. Az igazgatóság az üzem évi tiszta jövedelmének 20%-át az üzemi tanács kezéhez lefizeti, aki azt szociális intézményekre fordítja.
7. Az igazgatóság nem folytat kizsákmányoló üzempolitikát, ezért felajánlja az üzem dolgozóinak termelésjutalék címén az üzem évi tiszta jövedelmének 30%-át.
8. Az üzemi tanács harmonikusan együtt kíván működni az igazgatósággal, e célból az igazgatóságból és az üzemi tanácsból közös tanácskozásszerv létesíttessék.
9. A Szege-di Kenderfonó RT. munkássága kijelenti, hogy jelen határozatával az új magyar élet, a magyar nemzet felemelkedését kívánja szolgálni. (Párt-történeti Int. Arch. 2/16-93- öe.)
5. A vállalat dolgozóinak szociális igényeinek kielégítése. Mint már említettük, a munkaalkalom biztosítása is nagy nehézségbe ütközött. Az üzemi tanácsoknak nagy érdemük volt, hogy nem hagyták magukra az ideiglenesen munkanélkülivé vált dolgozókat. A kendergyári üzemi tanács a kényszerűségből elbocsátott 800 dolgozó sorsával továbbra is törődött. Egyrészt, amint a lehetőség engedte, visszavették a gyárba a dolgozókat — 1945 februárjáig kb. 100 dolgozót —, másrészt, ha nagy erőfeszítések árán is, de az elbocsátott dolgozóknak 2 héten keresztül folyósította fizetésük 70%-át, karácsonyra pedig 1 hetit fizetésnek megfelelő összeggel részben részesítette őket. (Dél-magyarország, 1944. dec. 17.)

A dolgozók étellemmel való ellátása még vidéken is komoly akadályokba ütközött. A fennmaradt üzemi tanácsi jegyzőkönyvekből kitérni, hogy az általában hetenként tartott üléseken állandó téma volt az élelembeszerzés. Vidéken kezdetben nem is annyira az élelmiszerek előteremtése, mint inkább annak beszállítása okozott gondot. A dolgozók étellemmel való ellátásában is élen járt a kendergyári üzemi tanács. Példamutató munkája nyomán más üzemek tőkései és igazgatóságai is kényszerítve voltak, hogy fokozott gondot fordítsanak dolgozóik ellátására.

A pénz rohamos elértéktelenedése, a csereüzletek konjunktúráját vonta maga után. Az infláció idején viszonylag előnyösebb helyzetben voltak azok az üzemek, melyeknek termékeit könnyebben el lehetett cserélni. Az Orion Bőrgyár pl. úgy szerzett be a Magyar Kender-, Len- és Jutaipar RT. újszegedi üzemétől dolgozóinak 400 m női ruhaanyagot, 402 m zeig-anyagot, 180 m inganyagot, hogy helyette cserébe hulladékbőrt adott. (SZÁL. Orion Bőrgyár üb. jegyzőkönyvek.)

Az üzemi bizottságok nagy többsége mindent elkövetett, hogy a rendelkezésre álló lehetőségekhez képest emberhez méltó feltételeket teremtsen az üzemekben: javították az üzemi egészségügyi ellátást, a tisztálkodási lehetőségeket, üzemi óvodákat, napközi otthonokat, könyvtárakat stb. létesítettek. Munka után, ahogyan akkor mondták, rohammunká al strandtelepeket, üdüloket létesítettek. A Kenderfonógyár munkássága pl. bensőséges ünnepség keretében avatta fel 1945. június 5-én az üb javaslatára és vezetésével elkészített üdülo- és strandtelepét.